

ПОЕТИКА И
ФИЛОЗОФИЈА РЕЛАЦИЈЕФилозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Апстракт: Едуар Глисан један је од најзначајнијих постколонијалних франкофоних карибских писаца. Иако је у време најжешће борбе за деколонизацију, педесетих и шездесетих година 20. века под снажним утицајем покрета „црнаштва“ (*négritude*), Глисан се веома брзо окреће потрази за „нетоталитарним“ идентитетима и изградњи сопствене поетике, засноване на креолизацији – динамичном процесу у коме се културе међусобно сусрећу, сударају и преображавају, опирајући се на тај начин окамењености Бића, апсолутним суштинама, национализму, али и западњачком универзализму. У склопу *Поетике релације* (*Poétique de la Relation*, 1990), у којој се у великој мери инспирише идејом и појмом идентитета-ризома Жила Делеза и Феликса Гатарија, Глисан дефинише низ значајних појмова као што су креолизација, дигенеза, прозирност и непрозирност, Хаос-Свет, Сав-Свет, мондијалност. У овом раду изложена су и објашњена основна Глисанова схватања везана за актуелни развој и међусобни однос култура у људском друштву.

Кључне речи: Едуар Глисан, Поетика Релације, Филозофија Релације, дигенеза, креолизација, Хаос-Свет

Едуар Глисан (Édouard Glissant, 1928–2011) сматра се једним од најзначајнијих антилских писаца 20. века. Потиче с Мартиника, острва које у оквиру шпанских и европских занимања улази приликом четвртог Колумбовог путовања 1502. године. Место с ког потиче и његова историја имају значајну улогу у развоју мисли овог филозофа и песника.

Острво долази у посед француске круне и први француски колонисти га насељавају од 1635. године. Већ пре краја века, Французи уводе ропство и почињу да доводе афричке црнци за рад на плантажама шећерне трске. Острво и дан-данас улази у састав француске државе: од колоније, 1946, претворено је у такозвани прекоморски департман. Ропство је на Антилима укинато прво током Француске револуције, затим враћено, па поново уведено у доба Наполеона, да би коначно било укинато 1848. године. Становништво овог острва и француских Антила уопште сачињавају креолци – белци, црнци и мулати, и мале заједнице Арапа, Кинеза, Индијаца, досељеника који су у 19. веку после распада робовласничког система дошли у потрази за бољим животом, како су француски историчари описивали ова кретања у тада још колонијално време уочи Другог светског рата (Martineau, May, 1935).

Едуару Глисану је народном острву књижевност предавао Еме Сезер (Aimé Césaire, 1913–2008), најпознатији мартинички песник, а други антилски и мартинички писац и борац против колонијализма, Франц Фанон (Frantz Fanon, 1925–1961), био је његов три године старији школски друг. По наводима Глисановог биографа, Глисан је упознао Бретона, који је на самом почетку Другог светског рата провео неко време на Антилима. С обзиром на то да је Глисан тада био тек дванаестогодишњи дечак, тај сусрет, уколико је до њега заиста и дошло, остаје као занимљивост и анегдота из његовог живота. Глисан затим одлази у метрополу, у Париз, где на Сорбони студира филозофију. Међу његовим професорима били су Гастон Башлар (Gaston Bachelard, 1884–1962), Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 1908–1961), Владимир Јанкелевич (Vladimir Jankélévitch, 1903–1985). Иако живи мукотрпно и у сиромаштву, захваљујући свом уласку у академске кругове, Глисан упознаје и различите угледне личности из књижевног и уметничког света: Жан-Пола Сартра (*Jean-Paul Sartre*, 1905–1980), Симону де Бовоар (Simone de Beauvoir, 1908–1986), Мишела Лериса (Michel Leiris, 1901–1990), Албера Меммија (Albert Memmi, 1920), Хатеба Јасина (Kateb Yacine, 1929–1989), Мишела Битора (Michel Butor, 1926–2016), Натали Саррот (Nathalie Sarraute, 1900–1999) (Noudelmann 2018a: 58).

У то време, педесетих година прошлог века, почиње да се бави књижевношћу: прво пише и објављује поезију, затим романе, књижевне есеје, као и неколико позоришних комада. Прво значајно књижевно признање, награду Ренодо (Prix Renaudot), добија за роман *Лезарг* (*Lézarde*, 1958), назван по реци која протиче његовим родним крајем, роман који говори о младим мартиничким револуционарима. Рецимо још и то да је Глисан претрпео утицај „црнаштва“ (*négritude*), антиколонијалног покрета који наилази и на значајне одјеке у књижевности, чије су најзначајније фигуре песници, Глисанов некадашњи професор Еме Сезер, сенегалски песник и политичар Леополд Седар Сенгор (Léopold Sédar Senghor, 1906–2001). Овај покрет залаже се за развој свести код црначких народа о њиховој различитости од других, њиховој припадности црној раси, афричкој традицији и црначкој судбини. Он се тиме супротставља тежњи западних, колонијалних држава и народа да црнце асимилију, а њихову културу прогласе непостојећом или у најбољем случају да својим поједностављеним начином тумачења и приказивања црначке стварности у колонијама ту културу поистовете с егзотичним артефактима и клишеима. Овај есенцијалистички покрет, који свакако има велике заслуге у антиколонијалној борби, Глисан ће одбацити, признајући да је у питању нужни тренутак у развоју афро-антилске интелектуалне мисли. То га, међутим, неће спречити да као млад писац сарађује у веома значајном часопису *Афричко присуство* (*Présence Africaine*) који се залагао за независност и развој афричке културе.

Поред тога, он узима учешће на два конгреса црначких писаца и уметника, одржана 1956. и 1959, у доба најснажнијег деловања покрета за деколонизацију и независност (првенствено) афричких држава.

У борби против колонијализма Глисан учествује активно, што јавним наступима на трибинама и сличним окупљањима, што конкретним акцијама, као што је, на пример, боравак у Мароку током алжирске борбе за независност у улози агента за пријем и збрињавање дезертера из француске војске из Алжира. Поред тога, 1960. године потписник је *Манифесту 121* (*Manifeste des 121*), декларације о праву на непослушност поводом Алжирског рата, а за уништавање колонијалног система и право свих људи на независност и слободу.

Због своје активности и великих немира на Антилима, Глисану 1961. године забрањују да напусти Француску (метрополу), те је више пута ухапшен приликом покушаја да из Европе оде на Антиле. Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века води номадски живот на релацији Француска-Антили-САД, уз бројна путовања, превасходно по Латинској Америци (прва посета Куби 1960. године има за њега посебан значај) и Африци. На Мартинику 1967. године оснива Мартинички институт студија (*Institut Martiniquais d'Études*), у ствари приватну гимназију, с намером да ова установа понуди мање формално и слободније образовање, више у складу с потребама креолског, антилског друштва. Тих година дружи се и сарађује с кубанским и другим латиноамеричким интелектуалцима као што су вајар Агустин Карденас (Agustín Cárdenas, 1927–2001), сликари Вилфредо Лам (Wilfredo Lam, 1902–1982) и Роберто Мата (Roberto Matta, 1911–2002), писац Енрике Лабрадор Руис (Enrique Labrador Ruiz, 1902–1991) и други.

Пресудан утицај на његову мисао било је упознавање са Жилом Делезом (Gilles Deleuze, 1925–1995) и Феликсом Гатаријем (Pierre-Félix Guattari, 1930–1992), као и са Жаком Деридом (Jacques Derrida, 1930–2004), с којима се више или мање интензивно дружи, посебно с Делезом и Гатаријем. У познијим годинама предаје на два америчка универзитета, у Батон Ружу у Лујзијани, и у Њујорку. Неколико година ради као главни уредник Унесковог гласника *Courrier de l'Unesco*. Предложен је за Нобелову награду 1992. године, али је тада добија други црначки писац, Дерек Волкот (Derek Walcott, 1930–2017), с англофоног говорног подручја Кариба.

Глисан учествује и у стварању и раду Парламента светских писаца (*Parlement international des écrivains*) основаног 1993. године с циљем да се помогне политички угроженим писцима; постаје његов потпредседник, сарађује са Салманом Рушдијем (Salman Rushdie, 1947), Пјером Бурдијеом (Pierre Bourdieu, 1930–2002) и другим интелектуалцима. Овај парламент престаје с радом, односно самоукида се 2004. године.

Едуар Глисан био је активан све до смрти. Тадашња француска влада 2001. покреће пројекат стварања Националног центра за сећање на ропства и њихова укидања (*Centre national pour la memoire des esclavages et de leurs abolitions*) и као датум за обележавање овог сећања одређује 10. мај. Глисан од тадашњег француског председника Жака Ширака (Jacques Chirac, 1932) добија задатак да напише извештај о ропству, *Сећања на ројсџа* (*Mémoires des esclavages*, 2001), који је не само историографски извештај већ и лирско сведочанство о црначким патњама. Године 2006. у Паризу оснива Институт Свог-Света (Institut du Tout-Monde), а 2018. у октобру месецу основан је и Међународни центар за студије који носи његово име.¹ Последње године живота проводи претежно у Паризу. Умире 2011. године и сахрањен је на Мартинику.

На овим детаљима из Глисановог живота задржали смо се зато што су његова познанства и дружења, целокупна интелектуална клима у којој је живео, то што се у правом смислу речи налазио на извору многих интелектуалних и књижевних струјања пресудно утицали на то да своју филозофску мисао развија укрштајући различита политичка, уметничка и филозофска искуства. Под утицајем надреализма, а затим егзистенцијализма, театра апсурда и новог романа, као уметничких кретања, као и структурализма и деконструкције, као филозофских кретања, Глисан развија поетику Релације, а затим и филозофију Релације, и обликује их укрштајући читања себи савремених филозофа (Делеза, Гатарија, Дериде) и писаца као што су Вилијам Фокнер (William Cuthbert Faulkner, 1897–1962) и Сен Џон Перс (Saint-John Perse, 1887–1975), Виктор Сегален (Victor Segalen, 1878–1919), од Латиноамериканаца Габријел Гарсија Маркес (Gabriel García Márquez, 1927–2014) и Алехо Карпентијер (Alejo Carpentier y Valmont, 1904–1980), затим од Француза још и Пол Клодел (Paul Claudel, 1868–1955), као и песници 19. века (Бодлер, Верлен, Маларме).

Његов опус је обиман и значајан: поред збирки поезије, написао је десетак романа, десетак књига есеја и неколико позоришних комада, а превођен је на енглески, шпански, португалски, немачки, италијански, шпански, јапански, вијетнамски, словачки, бугарски. Код нас досад није превођен упркос све већем значају његове мисли у свету.

У многим делима, како песничким, тако и теоријским (а она настају у временском распону од 1956. године до пишчеве смрти), Глисан развија своју мисао о свету, културама, њиховој међусобној комуникацији и односима, при чему на врло особен начин користи филозофске појмове, враћајући их њиховој свакодневности и уводи у песнички језик. Посебно место у Глисановом делу заузима пет

¹ У партнерству с бројним угледним институцијама, међу којима су Француска национална библиотека, Универзитет у Кембриџу, неки амерички и латиноамерички универзитети, УНЕСКО итд. Види, <https://www.tout-monde.com/>.

књига есеја, писаних у распону од пет деценије, којима је накнадно дао заједничко име: *Поеџика* (*Poétique* 1956–2005) уневши у називе и редне бројеве.² У њима он уводи или на карактеристичан начин тумачи низ појмова без којих је Глисанова схватања тешко разумети, а које развија управо као укрштаје филозофског и поетског. Од тих појмова, даље у тексту представимо само оне основне. Својеврстан довршетак тих пет томова *Поеџике* јесте његова *Филозофија Релације* (Glissant 2009), којом одбија да посматра свет као „грубу пројекцију: пет континената, четири расе, неколико великих цивилизација, откривања и освајања, будућност која се може наслути-ти“; он свет, напротив, посматра као „бескрајне појединости“, „полазећи од бескрајне многострукости“, која је за њега „неразмрсива, и непредвидива“ (Glissant 2009, 12). Идеја „живети место и говорити свет“ (89), као поставка његове филозофије, води га томе да сагледа *нейоузданост* као „границу која не ограничава“, која је „оно што се у Релацији поставља као разграничење између доживљеног и мишљеног“ (97), као један од кључних елемената Релације: „Тоталитет живи од сопствених бескрајно ситних детаља (...) Нема више уопштавајућег Царства света, упркос терору оружја и на стотине хиљада мртвих“ (87).

Упечатљива слика од које писац често полази јесте призор трговине људима и довођења црнаца у Америку, па и на Антиле или, још конкретније, призор брода и његовог потпалубља (*cale*) у које су ти несрећни људи сатерани и затворени да у њему преживљавају и умиру у најстрашнијим условима; потпалубља које се за њих, заједно с океаном који их окружује, претвара и дословно и метафорички у прави понор (*gouffre*) у коме нестаје све: како они сами, тако и њихова сећања, богови, њихове свести. Овај принудни егзил изузетно је потресан и готово натуралистички приказан на више места у Глисановом делу, а посебно на самом почетку *Поеџике Релације* (*Poétique de la Relation*, 1990), у поглављу названом „Отворена барка“ („*La barque ouverte*”); та барка је „подједнако бременита мртвацима као и живима чија је смрт само одложена“³ (Glissant 1990: 18).

Истовремено, ови страшни догађаји, искуство понора и сусрет с непознатим, били су услов за нова (са)знања, тврди Глисан, омогућили су настанак Антила, односно његовог новог становништва, као и међусобне сусрете култура. Културе које су „атавистичке“, како их назива Глисан, већ успостављене у својим веровањима, и на својим територијама, током три века, колико су трајала освајања а

2 Пет томова *Поеџике* су следеће студије: *Сунце свесџи* (*Soleil de la conscience*, 1956), *Поеџска инџенција* (*L'Intention poétique*, 1969), *Поеџика релације* (*Poétique de la Relation*, 1990), *Сџоразум Своџ-Свеџа* (*Traité du Tout-Monde*, 1997), *Ламанџенски залив* (*La Cohée du Lamantin*, 2005).

3 „Enceinte d'autant de morts que de vivants en sursis.” Сви преводи одломака из Глисанових дела су ауторкини.

затим и колонизација, доводе до својеврсне „детериторијализације“ црначког, афричког живља и њихових језика, која, заједно с „искуством Пантаже“, проузрокују настанак нових, композитних култура. Насупрот „генези“, миту о Постању на који се „атавистичке“ културе позивају, оне су резултат онога што Глисан назива дигенезом (*digénèse*): „зато што се њихово порекло не губи у тами; оно је историјског, а не митског реда. Генеза креолских друштава Америке утапа се у једну другу тмину, тмину трбуха брода с црначким робљем. То називам дигенезом“⁴ (Glissant 1997: 36). Глисана схватања одликује и суштински измењен став према Историји која више не може и не сме бити историја доминантних култура већ историја релација између опресивне и опримиране културе, што ове последње чине праћењем трагау сећању (*trace* – термина који Глисан преузима од Дериде, али га прерађује у појам којим му враћа његово значење у обичном језику, чувајући траг – или сећање – филозофског појма и претварајући га у нови поетско-филозофски појам), трага који омогућава да се сачувају богови (афрички или неки други), обичаји, језици. Траг је и креолски језик, настао на Карибима или на острвима у Индијском океану. Мисао о трагу не подразумева затварање у системску мисао; напротив, траг се таквој мисли супротставља, одбацујући могућност поседовања било какве апсолутне истине јер он је „силовито лутање мисли која се с другим дели“⁵ (Glissant 1997: 20). Глисан се овде супротставља универсализму који су још од доба просветитељства наметнуле западне културе јер се, залажући се за ту такозвану универзалност које саме наводно оличавају, тиме боре да стекну и оправдају легитимитет, право да се шире и да, градећи хијерархију култура, у њој заузму највише место. Композитне културе, напротив, како смо видели, настају као резултат сусрета и контакта више култура и размене, укрштања, релације између њих, која подразумева кретање у оба смера. Управо то је случај и с културом Антиљана, који више не могу да претендују на укореењеност у афричко тло него њихов идентитет постаје променљив, а не окамењен и једном заувек дат.

Атавистичке културе, међутим, опстају и у композитним друштвима и премда Глисан признаје њихов значај, у том случају нема могућности да дође до размене и комуникације између различитих група већ, напротив, настаје интернетичка изолација.⁶ Глисан указује на то да су у данашњем друштву, прожетом опречним

4 „[...] pour la raison que leur origine ne se perd pas dans la nuit, qu'elle est évidemment d'ordre historique et non mythique. La Genèse des sociétés créoles des Amériques se fonde sur une autre obscurité, celle du ventre du bateau négrier. C'est ce que j'appelle une digénèse.”

5 „Elle est l'errance violente de la pensée qu'on partage.”

6 Осећање припадности које је у тим културама снажно присутно помаже у борби против угњетавања и хијерархизације (Glissant 1997: 37), као што је то случај с црнцима бескућницима у Њујорку или с америчким Индијанцима.

тежњама, с једне стране и даље присутне атавистичке културе које, упркос опирању и одолевању, постепено подлежу дезинтеграцији, коју додатно поспешују како прилив миграната тако и други додирни с различитим културама, а са друге, композитне културе, које се зачудо враћају неком облику атавизма, носталгији за афирмисањем идентитета и језика („чистоти“), што је у таквим културама крајње штетно. Осим тога, он подсећа на то да постоји велика разлика између некадашњих култура и утицаја које су оне вршиле и онога што се догађа у наше време: ти утицаји били су некад општи, постепено су се успостављали и развијали у дужим временским интервалима, док се они данас често тичу појединача, и то тако да чак није ни потребно да се човек креће у простору, сели се и путује (Glissant 1990: 39).

Како бисмо одговорили на питање каква решења предлаже Глисан за стварање истински композитних култура, вратимо се једној од ранијих фаза његовог теоријског рада. Осамдесетих година 20. века, Глисан се, како смо већ нагласили, дистанцира од „црнаштва“ које сматра конзервативним и архаичним, и надасве недовољним оквиром за новонастале културе као што је она на Антилима. У есејистичком делу *Антилска бесега* (*Le Discours antillais*) из 1981, произашло из његове докторске тезе⁷, он се залаже за хибридную антилску културу, „антилство“ (*antillanité*), плод живота у другачијим околностима и на другим просторима, а не у Африци. Иако је развио мисао о антилству, коју касније преузимају антилски писци Патрик Шамоазо (Patrick Chamoiseau, 1953), Жан Бернабе (Jean Bernabé, 1942–2017) и Рафаел Конфијан (Raphaël Confiant, 1951), кроз покрет „креолства“ (*créolité*), који се залаже за употребу два језика (француског и креолског) и за афирмисање креолског идентитета, Глисан одбацује креолство, сматрајући га сувише блиским разним есенцијализмима, те уводи појам креолизације (*créolisation*) за коју се залаже.

Он креолизацију схвата као свеобухватан и незауостављив процес успостављања веза између култура, њихов сусрет, затим одржавање тих веза и непрестану размену између две или више културних „зона“. Захваљујући том процесу, данашње културе доживљавају промене; овај процес људском роду даје нову духовну димензију, реконструише и преображава „менталне пејзаже“ људи. Он не води у губитак идентитета, његово растакање већ захваљујући својој смелости и намери, одвраћа од окамењености Бића. Појам који Глисан везује за креолизацију јесте појам *нејредвидљивости*: креолизацију је немогуће предвидети, немогуће ју је зауставити, нити се она може уписати у идентитетске суштине и апсолуте. Појам креолизације Глисан јасно разграничава од појма мешања (*métissage* близак шпан-

7 Пун назив ове тезе је *Антилска бесега: прелазак с усменој на писано на Мартинику, покушај распрснуће анализе глобалног дискурса* (*Le Discours Antillais: le passage de l'oral à l'écrit en Martinique, essai d'analyse éclatée d'un discours global*).

ском појму *mestizaje*) јер је места на којима долази до таквих културних мешања одувек било, али је управо због експанзије западних култура то мешање остајало површно и хијерахијски устројено. Креолизација, међутим, није обично мешање, пука синтеза више култура већ димензија „која сваком омогућава да буде овде и другде, укореењен и отворен [...]“⁸ (Glissant 1990: 46). Без граница, с непредвидљивим исходима, креолизација води у „прихваћено, а не наметнуто заједништво“, тврди Глисан (Glissant 1990: 46). Између елемената култура који се доводе у везу ту мора постојати једнакост, а не хијерархијски однос, то јест инфериорност једне а надмоћ друге културе јер у у том случају до креолизације неће ни доћи, или ће она бити непотпуна и неправедна, што по Глисану и јесте био случај с креолизацијом на Карибима или у Бразилу на пример, а и другде у Америци. Свуда је прво било неопходно успоставити равнотежу између афричког наслеђа (што су управо омогућили „хаићански индигенизам“, „Харлемска ренесанса“ и „црнаштво“) и других елемената културе. Па ипак, као најочигледнији симбол креолизације, Глисан даје креолски језик, који има способност да се непрекидно „отвара“, а не да буде заувек фиксиран и ограничен некаквим системом.

У свом схватању укрштања култура и креолизације, а то значи и појединачних људи с њиховим идентитетима, Глисан полази од учења и појмова које развијају Делез и Гатари, отворено се на њих позивајући. Глисан узима појам идентитет-ризом (*identité-rhizome*), идентитет-релација (*identité-relation*), заснован на многострукости, и као негативан одређује појам идентитет-корен (*identité-racine*) који би био један и јединствен, и непомичан у својој јединствености. Ризом као један од кључних појмова филозофије постструктурализма развили су Жил Делез и Феликс Гатари 1976.године као основу и облик на коме ће разрадити свој „номадолошки пројекат“. Ова два филозофа ризом постављају насупрот линеарних структура бића и мишљења, које су, по њиховој филозофији, типичне за класичну европску културу. Управо постојање идентитета-ризума омогућава оно што он назива Поетика Релације: „Сваки идентитет шири се кроз однос с Другим“⁹ (Glissant 1990: 23).

У развијању Поетике Релације, доследан свом филозофском погледу враћања филозофског појма у песнички језик (након што је тај појам прошао кроз искуство филозофског појма, и задржао траг тог искуства), Глисан се ослања и на мисао Виктора Сегалена и његову поетику Различитости. Код Сегалена, Глисан као суштински важну види идеју према којој сусрет с Другим нарочито развија и подстиче активност маште, оно што у недостатку јаснијег а јединственог појма можемо назвати имагинаријум (*imaginaire*) и поетску спознају (Glissant 1990: 42). Писац посебно истиче и Сегаленову аргумен-

8 „[...] une dimension inédite qui permet à chacun d'être là et ailleurs, enraciné et ouvert.”

9 „[...] toute identité s'étend dans un rapport à l'Autre.”

тацију према којој признање и уважавање Другог није само ствар морала већ је у то укључена и значајна естетска димензија. Уважавање подразумева способност да се осети и проживи судар с оним што долази од Другог и од свеукупне Разноликости света (*Divers*) јер је управо та способност особина поетске речи. Други је несводив на Исто, а Разноликост је укупан збир свих разлика и покретах универзалне енергије који треба сачувати од асимилација и стандардизованих навика (Glissant 1990: 42). Релација је дакле оно што омогућава да се иде према Другом, да се у размени с Другим мења, али да се притом ништа не губи нити деформише. „А Поетиком Релације називам ту могућност коју нам пружа машта да схватимо неухватљиву свеобухватност Хаоса-Света“¹⁰ (Glissant 1997: 22). Овде Глисан уводи још једну кованицу и сложеницу: свет је, како он каже, Хаос-Свет (*Chaos-Monde*), односно „актуелни судар мноштва култура које пламте, одбијају се, нестају, па ипак опстају, успављују се или преображавају, споро или муњевитом брзином“¹¹ (Glissant 1997: 22). Али тај Хаос-Свет Глисан још назива и Сав-Свет (*Tout-Monde*) или Тоталитет-Свет (*Totalité-Monde*):

... наш универзум такав какав се мења и траје размењујући, а истовремено и „визија“ коју о њему имамо. Тоталитет-Свет у својој физичкој разноврсности и у представама које у нама побуђује: о којима не бисмо могли да певамо, да говоримо нити да стварамо [...] само с једног нашег места, а да не утонемо у имажинаријум тог тоталитета¹². (Glissant 1997: 22)

У ономе што је данас Тоталитет-Свет, у култури се испољавају зебње и грчевитости многих интелектуалних, духовних и моралних ентитета спектакуларно доведених у везу с другима који су од њих различити или сасвим супротни (Glissant 1997: 247).

Стога примаран значај управо има Поетика Релације која омогућава очување култура. Међу начинима њиховог очувања, велики значај има вишејезичност, као гаранција за очување Разноликости, сматра Глисан, супротстављајући се једнојезичној мисли Центра, која онемогућава раскошно цветање предела маште, имажинаријум и изражавање сопственог односа према свету одређеног народа. У оквиру вишејезичности кључну улогу има књижевност, а посебно поезија. Глисан се придружује латиноамеричким писцима у свом

10 „Et j'appelle Poétique de la Relation ce possible de l'imaginaire qui nous porte à concevoir la globalité insaisissable d'un tel Chaos-monde.”

11 „J'appelle Chaos-monde le choc actuel de tant de cultures qui s'embrasent, se repoussent, disparaissent, subsistent pourtant, s'endorment ou se transforment, lentement ou à vitesse foudroyante”.

12 „J'appelle Tout-monde notre univers tel qu'il change et perdure en échangeant et, en même temps, la “vision” que nous en avons. La totalité-monde dans sa diversité physique et dans les représentations qu'elle nous inspire : que nous ne saurions plus chanter, dire ni travailler à souffrance à partir de notre seul lieu, sans plonger à l'imaginaire de cette totalité. Les poètes l'ont de tout temps pressenti” (Glissant 1997: 176).

залагању за барокну уметност, која је против рационалистичког приступа свету и догматских извесности, против универзалистичке прозирности људске природе, за другачији приступ сазнању и Природи, за све оно што може уздрмати наводну јединственост света. Имајући то у виду, не чуди ни то што је и Глисаново схватање књижевних жанрова неканонско и недогматично, као ни то што је он један од потписника манифеста *За књижевност-свеи на француском језику* (*Pour une littérature-monde en français*) који је марта 2007. године потписало 44 француских и франкофоних писаца залажући се за отвореност књижевности према свету, као и за укидање граница између центра и периферије.

Коначно, и превођење доприноси очувању Разноврсности, као (ризомско) „умеће приближавања и дотицања“, и као „праћење трага“. Пратити језике значи прикупљати *нејредвидљивост* света, без настојања да нам у том процесу све постане „прозирно“, лажно јасно, напротив, нудити моделе отворене непрозирности (*opacité*) не-сводљивих постојања. Непрозирност, притом, није затварање већ право на одсуство „разумевања“ јер, како тврди Глисан, „није ми неопходно да ‘разумем’ кога год било, појединца, заједницу, народ [...] да бих прихватио да живим с њим, да с њим градим, да се с њим окушам“¹³ (Glissant 1997: 29).

Једно од основних питања које смо оставили за крај јесте: шта значи Глисанов метафорички израз „архипелашка мисао“? С Антила, после антиколонијалног покрета „црнаштва“ Емеа Сезера, Глисан ствара сопствену верзију генезе, „дигенезу“ карипских народа, и узима утробу брода с црначким робљем као „место рођења“, градећи теме и појмове антиљанства, непрозирности, идентитета-ризоме, креолизације, архипелага, и архипелашке мисли, сродне идеји ризомског идентитета. Сви ови појмови долазе из сасвим одређеног географског и историјског контекста. Глисанова архипелашка мисао чврсто је усидрена у карипску историју и географију које, међутим, аутор не есенцијализује него, напротив, предлаже појам који се поново враћа на Делеза и Гатарија. Глисан предлаже различите модалитете острва: с једне стране, то су „континентална острва“ (острва настала одвајањем од континента) а с друге, острва настала у подморским вулканским ерупцијама (Wald Lasowski 2015: 168). За Глисана,

књижевност је израз потреса који не почива на негацији него на релацији. Другим речима, књижевност није ни диктат различитости или светости, ни иконокластија, зато што верујем да постоји светост у свету, а то је светост релације. Предсократовци су говорили, „Биће је релација“, а ја кажем, релација је Релација (...) и ако мислим да је у неким архипелазима то лакше, то је зато што на тим местима афирмација-не-

13 „Il ne m'est pas nécessaire de «comprendre» qui que ce soit, individu, communauté, peuple, [...] pour accepter de vivre avec lui, de bâtir avec lui, de risquer avec lui.”

гација није атавизам (...) траг и потрес нису у потрази за Бићем него у потрази за Релацијом. (...) Моја тврдња јесте да се цео свет архипелизује и креолизује (Glissant 1997: 194).

За објашњење овог појма, писац се прво послужио географијом у дословном смислу те речи: он тако супротставља Медитеран, за-творено море, окружено земљом које намеће мисао о Једном, и архипелашко, његово море, које је, насупрот оном првом, море које се шири, разлива у земље око себе; у том смислу, оно је већ метафора за начин на који наши светови функционишу. Попут тог архипелашког мора, архипелашка мисао се прилагођава нашој „потресеној“ перцепцији света, она тежи очувању емоције у сусрету с Другим и у поимању тог Другог, она Другом прилази с оклевањем и понизношћу. Свет подрхтава од својих патњи и радости, а наша мисао може само да прати тај потрес (*tremblement*), супротстављајући се свакој извесности и окамењености:

Архипелашка мисао одговара кретању наших светова. Она од њих позајмљује двосмисленост, крхкост, изведеност. Она пристаје на упражњавање околишања, које није ни бег ни одустајање. Она признаје значај предела маште Трага [...] Ми уочавамо шта је оно континентално, оно тешко, а што је за нас било бреме у системским раскошним мислима које су до данас управљале Историјом људског рода, и које више не одговарају нашим цепањима, нашим историјама нити нашим не мање раскошним лутањима. Мисао о архипелагу, о архипелазима, отвара нам та мора¹⁴. (Glissant 1997: 31)

Динамична мисао Едуара Глисана, која израста из самих укрштаја различитих културних искустава, поетског и филозофског дискурса, несумњиво привлачи све већу пажњу истраживача. Повремено му се упућују и одређене замерке, на пример, да се и више него што је неопходно ослањао на „појмовник“ својих савременика, Делеза, Гатарија, и других филозофа; или да је његова мисао, и поред декларисане тежње да буде ризомска и архипелашка и да не подлеже линераном мишљењу и бинарним опозицијама, ипак у великој мери организована око одређених дихотомија као што су Једно/Различно, идентитет-корен/идентитет-ризом, прозирност/непрозирност, Центар/Периферија. Ипак, пишчево указивање на супротстављене тенденције у друштву, као што је преображај атавистичких култура у композитне и обрнуто, његова упитаност над начином на који се сукоби између једних и других могу разрешити, његова окренутост

14 La pensée archipélique convient à l'allure de nos mondes. Elle en emprunte l'ambigu, le fragile, le dérivé. Elle consent çà la pratique du détour, qui n'est pas fuite ni renoncement. Elle reconnaît la portée des imaginaires de la Trace [...] Nous nous apercevons de ce qu'il y avait de continental, d'épais et qui pesait sur nous, dans les somptueuses pensées de système qui jusqu'à ce jour ont régi l'Histoire des humanités, et qui ne sont plus adéquates à nos éclatements, à nos histoires ni à nos non moins somptueuses errances. La pensée de l'archipel, des archipels, nous ouvre ces mers.

укрштајима култура и политика – све то Глисана сврстава у ред мислилаца о којима ће, верујемо, тек бити речи на нашим просторима. За разумевање културно-историјских искустава диверзитета и укрштаја који обележавају наше (српске, јужнословенске, балканске) просторе, Глисанова филозофско-поетска мисао могла би бити посебно инспиративна и продуктивна.

ЛИТЕРАТУРА

- Dialogue entre Édouard Glissant et Jacques Derrida*. Le 6 novembre 1993 à Strasbourg. Parlement international des écrivains. edouardglissant.world, 9 janvier 2020 Catégories: documents. <https://edouardglissant.world/lieux/jacques-derrida-edouard-glissant/>
- Fonkoua, Romuald. *Essai sur une mesure du monde au xxe siècle : Édouard Glissant*, Paris, Honoré Champion, 2002.
- Glissant, Édouard. *Le Discours antillais*. Paris: Éditions du Seuil, 1981.
- Glissant, Édouard. *Poétique de la Relation*. Paris: Gallimard, 1990.
- Glissant, Édouard. *Traité du Tout-Monde*. Paris: Gallimard, 1997.
- Glissant, Édouard. *Philosophie de la Relation*. Paris: Gallimard, 2009.
- Martineau A. et May L. Ph. *Trois siècles d'histoire antillaise. Martinique et Guadeloupe de 1635 à nos jours*. Paris: Société de l'histoire des colonies françaises et Librairie Leroux, 1935.
- Noudelmann, François et Françoise Simasotchi-Bronès (dir.). *Édouard Glissant, la pensée du détour*. Paris: Larousse, revue Littérature, N°174, 2014.
- Noudelmann, François. *Édouard Glissant, l'identité généreuse*. Paris: Flammarion, coll. «Grandes Biographies», 2018a.
- Noudelmann, François. *L'Entretien du monde (entretiens avec Glissant)*. Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 2018.
- Noudelmann, François et Françoise Simasotchi-Bronès et Yann Toma, *Archipels Glissant*. Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 2020.
- Wald Lasowski, Aliocha. *Édouard Glissant, penseur des archipels*. Paris: Pocket, collection «Agora», 2015.
- Wald Lasowski, Aliocha. *Édouard Glissant. Déchiffrer le monde*. Paris: Bayard, 2021.

Tamara Valčić Bulić

La Pensée Archipélique d'Edouard Glissant

Resume

Édouard Glissant est l'un des plus grands écrivains francophones caribéens de l'époque postcoloniale, originaire de la Martinique. Il a publié plusieurs romans et recueils de poésie, ainsi que quelques pièces de théâtre; il a aussi écrit de nombreux livres d'essais, cinq d'entre eux étant réunis sous le nom commun de *Poétique*. Bien qu'à l'époque de la lutte la plus acharnée pour la décolonisation, dans les années cinquante et soixante du 20e siècle, il ait subi une forte influence du mouvement de la „négritude“, Glissant se tourne ensuite très rapidement vers une recherche des identités „non-totalitaires“ et vers une élaboration de sa propre poétique; celle-ci est fondée sur un processus dynamique, appelé créolisation, processus dans lequel les cultures se rencontrent, se heurtent, se transforment, résistant ainsi aux figements de l'Être, aux essences absolues, au nationalisme, mais également à l'universalisme occidental. Dans le cadre de la *Poétique de la Relation*, en empruntant l'idée et la notion de l'identité-rhizome à Gilles Deleuze et à Félix Guattari, Glissant définit une suite de notions importantes comme la créolisation, digenèse, transparence et opacité, Chaos-Monde, Tout-Monde, mondialité et autres. Dans cette communication seront exposées et expliquées les principales idées de Glissant concernant le développement actuel et les rapports mutuels des cultures dans la société humaine. Édouard Glissant (1928-2011) est mort il y a dix ans, laissant une œuvre immense et une pensée révolutionnaire. Poète, philosophe, romancier, dramaturge, activiste, ethnologue, pédagogue, il s'est investi dans tous les langages avec l'ambition de transformer les imaginaires. Né en Martinique, il a développé une philosophie du Tout-Monde en rupture avec les universalismes européens, leur opposant une histoire multiple et une géographie de la relation. Les notions de Glissant sont profuses : la créolisation, l'identité nomade, l'archipélisation, le droit à l'opacité, l'errance et le tremblement... elles essaient dans la politique, le droit, l'art, l'anthropologie, l'écologie. Pour autant, cette pensée reste-t-elle une utopie que la réalité d'aujourd'hui contredit, avec ses replis identitaires et nationalistes? Présenter Glissant au sens de le rendre présent, de le re-présenter, est un exercice délicat. De rigoureuses monographies thématiques ont été écrites reconduisant son parcours à propos d'un concept, la créolisation, par exemple, ou la démesure, mais toute tentative de présentation générale achoppe devant cette évidence. Cette question se complexifiera, si l'on ajoute à l'œuvre une couche de vivant, dès lors que la perspective sera d'envisager ou tenter d'envisager un portrait pouvant faire face à cette complication, ainsi d'une peinture cubiste agençant différents profils et qui ne pourrait être établie que par défaut, soulignerait la sensation de manque ou de reste, un portrait en quelque sorte en creux. La situation se complexifie encore quant aux conditions de lisibilité de l'œuvre. Que les imaginaires, depuis dix ans, aient muté est une évidence. Dès lors les textes aussi. Lire Glissant ne peut être que reconduire le ressassement et continuer la variation.

Mots clés: Édouard Glissant, digenèse, Poétique de la Relation, Philosophie de la Relation; créolisation, Chaos-Monde

Примљено: 6. 6. 2019.

Прихваћено: 30. 4. 2020.